

УДК.725.8.

Магістр арх. **Сіверс М. В.**

Київський національний університет будівництва і архітектури

ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ У МІСЬКІЙ СТРУКТУРІ

Анотація. У статті висвітлено історію становлення сакральної архітектури як об'єкта для вивчення і наукових пошуків. Через виявлення і ретельний аналіз основних аспектів історіографічного розвитку було розкрито широке коло питань, відповіді на які допомагають зрозуміти особливості і проблеми розвитку сакральної архітектури сьогодення.

Ключові слова: аспект, історіографія, сакральна архітектура, хронологія, християнство.

У сучасній історіографії тема сакральної архітектури детермінована системою багатьох аспектів міждисциплінарних взаємопов'язаних галузей знань. Простеження динаміки розвитку уявлень про християнську храмову архітектуру шляхом історіознавчого аналізу існуючих джерел, дослідження хронологічної послідовності розвитку людських уявлень про світ і релігійні вірування, документальні та картографічні матеріали, та інтерес до цих питань в роботі попередників різних областей дозволяють виділити декілька напрямів в історіографії досліджуваного питання, як таких, що мають основне значення в подальшій роботі. Такими основними взаємодоповнюючими аспектами є історико-хронологічний аспект, що включає загальну та українську історію, філософію, богословський чи теологічний, невід'ємною частиною якого є догмати, архітектурно-містобудівний, що бере до уваги містобудівництво у світі та розгляд української архітектури у контексті розвитку світової з включенням понять стилю, традицій, сакральної геометрії й топографії, формалістичний аспект, який відображає вияв догматів християнства в архітектурній формі, і сучасний аспект, який виявляє та формує тенденції подальшого архітектурно-містобудівного розвитку, з розумінням і виявленням усіх чинників впливу.

Історико-хронологічний аспект. Необхідною ланкою у вивченні сакральних об'єктів і їх площ, їх забудови та особливостей формування

в структурі міста є ґрунтовне опрацювання основних історичних етапів розвитку, а саме: дохристиянського світу з його міфологічними уявленнями, що є неодмінною частиною для розуміння наступного періоду християнських вірувань, історії релігії, християнства та його розповсюдження, дохристиянської Русі, розвитку християнства на Русі-Україні, періоду княжої Русі-України, литовсько-польського періоду, доби Гетьманщини, доби імперій, радянської доби та сучасного періоду. Поміж українських дослідників історичного аспекту розвитку храмобудівництва важливими є твори М. Грушевського, В. Антоновича, Я. Ісаєвича, М. Максимовича, М. Костомарова, С. Таранушенка. Серед загальноісторичних – всесвітньовідомі праці Геродота, Евсевія Кесарійського, який поділив історію на періоди «До Різдва Христового» і «Після Різдва Христового» й оповів про події від початку християнства до 324 року, Жозефа Скалігера, що є засновником сучасної загальноприйнятої історичної хронології, цінними для вивчення сакральних об'єктів в історичному контексті є літописні «історії», «хроніки», біографії та документальні і картографічні архівні матеріали, роботи філософів, теологів та богословів.

Богословський аспект заслуговує особливої уваги, адже від прийняття християнства державною релігією, визначення догматів християнської віри на Вселенських соборах, розколу християнства 1054 року, утворення гілок християнської віри і до сьогодні, богослов'я є однією з головних ланок, що диктує основні правила проведення літургійних відправлень і являється духовно-догматичною внутрішньою складовою християнської символіки, зовнішнім відображенням якої є кожний елемент храму, і, як наслідок – формування і розвиток культової архітектури. Саме богослови, після перших апостолів, донесли до сучасності таємниці і особливості храмобудівництва, і творення сакрального простору [1]. У XIX ст. богослов-мирянин О. С. Хомяков вводить термін «соборність», що означає одночасно і «кафолічність», і «суспільство». «Соборний» є одним з чотирьох атрибутів церкви з часів Нікейського собору і відповідає поняттю – «кафолічний» і «загальний». Ця ідея отримала своє продовження в роботах М. О. Бердяєва, зокрема у творі – «Руська ідея». За часів панування комуністичної ідеології кінця XIX – початку XX ст. багато вагомих богословських творів з'являється за кордоном. Впродовж XX ст. тема традиційно-канонічної інтерпретації символіки православної сакральної архітектури набула подальшого роз-

витуку в трудах В. В. Бичкова, І. Л. Бусевої-Давидової, Т. Н. Вятчаніної, Н. Ф. Гуляницького, Л. О. Успенського, А. С. Щенкова. Зв'язок традиційно-канонічної символіки з містобудівною композицією давньоруських міст розкривається в роботах І. А. Бондаренко, Г. Я. Мокеєва, А. Г. Туманіка, проблемі стилістики архітектурної спадщини присвячені роботи А. В. Іконнікова і Є. І. Кириченко.

Стосовно загальної історії християнського догмату, церковної теології і символіки сакрального простору важливими зарубіжними є твори А. Гарнака, Р. Зеєберга, Ф. Лоофса, Б. Хегглунда і М. Еліаде, який, окрім визначення поняття «сакральний», приділяє увагу «символіці структури центру», де кожен храм є центром і «священною горою», віссю, «входом» у пекло чи на небо.

Поміж усіх аспектів розвитку архітектури сакральних об'єктів і їх площ одним з найбільш складних та багаторівневих є архітектурно-містобудівний, що складається з багатьох проблем, опрацьованих вітчизняними, радянськими та іноземними науковцями. Українська історіографія храмовбудівництва, сакральних площ і особливостей розвитку українських міст протягом певного часу, представлена, досі не структурованою, системою різноманітних праць. До кінця XIX ст., коли з'явилися праці перших українських дослідників архітектури України, головним джерелом відомостей про усі сфери українського життя була «літописна» історія і труди богословів, до яких відносяться й «агіографічні твори» IV–VIII ст., що присвячені історії життя людей, які віднесені церквою до ліку святих. З XIII ст. створюються зведені хроніки, які містять відомості історії. Перші вагомі дослідження сакральної архітектури України проводилися в контексті опрацювань архітектури і історії Російської імперії. Ці твори, значимість яких беззаперечна, висвітлюють розвиток християнської архітектури України, її стилістичність, вперше стверджують самотність та давнину української архітектури, але їх головна увага – храми, тому, в більшості, вони надають лише фрагментарне уявлення про простір навколо цих храмів, про ритуальні площі. У 20-х рр. XX ст. фундаментальним твором, що займає одне з особливих місць у вивченні сакральних площ у міській структурі є перший містобудівний труд німецького вченого і представника формального аспекту, А. Є. Брінкмана. У своїй роботі «Platz und Monument»[2] вчений детально вивчає такі елементи міста, як вулиця, перехрестя, окремі елементи простору – триумфальні

арки, колони, колодязі, фонтани і, нарешті, місто в цілому, розкриваючи від середньовіччя до класицизму форму та організацію простору площі, його зміну в історико-містобудівному відношенні із урахуванням національних особливостей архітектури Італії, Франції та Німеччини. У 30-х роках виходять у світ праці Г. К. Вагнера, присвячені древньоруському мистецтву. Вагнер висвітлює особливості дуалізму віри Русі-України в перші роки поширення християнства. Іншою є ідея верховенства образу храму, а не його символів. Тобто храм — це небо на землі, а не символ неба. Це має безпосередній перетин з подальшими дослідженнями архітектури сакральних площ в роботах О. Л. Лебедева, М. П. Кудрявцева, Є. І. Кириченко і деяких інших дослідників особливостей православного храмового містобудування Русі. Початок 40-х років ознаменований творами А. В. Буніна і М. Г. Круглової, які спочатку в роботі «Архітектура міських ансамблів. Ренесанс» і пізніше в «Архітектурній композиції міст» розглянули історію розвитку і особливості композиційних прийомів формування міських ансамблів. Пізніше питання організації ансамблів, архітектурних комплексів і архітектурно-просторового формування площ знаходять відповіді в роботах Є. Є. Водзинського, В. М. Возлінської, Г. Н. Логвина, М. Б. Михайлової, О. П. Пруцина, Ю. В. Ранінського, Т. Ф. Саваренської, В. О. Чантурія. Т. Ф. Саваренська в своїх роботах «Історія містобудівного мистецтва» і «Західноєвропейське містобудування XVII-XIX сторіч» аналізує містобудівні концепції і окремі елементи міста. Сакральні площі в цьому дослідженні, попри важливий політичний, містобудівний і композиційний аналіз, розглядаються не достатньо відображаючи духовний стан тієї чи іншої культури. Як можна дослідити із сьогоденних відомостей про сакральність певних місць на землі, на що звернуті погляди багатьох сучасних вчених, древні культури мали зовсім не випадкові сценарії розміщення того чи іншого сакрального об'єкта в певному місці. У 1982 р. опублікований твір Ю. С. Ушакова «Ансамбль у народному зодчестві російської Півночі». У роботі виявлені методи реконструкції і вивчення архітектурної спадщини Півночі, систематизовані засоби архітектурно-просторової організації поселень. Окремі схеми показують положення центру поселення (сакрального центру — М. С.) і окремих будівель відносно природного ландшафту [3]. Важливі дослідження з композиції архітектурного простору міста виявилися в працях В. Глазичева, В. Локтева, О. Г. Раппапорта, Н. І. Смоліної, З. Н. Яргіної.

Серед українських дослідників ХХ ст., що вивчали архітектуру українських міст, необхідно назвати: І. Крип'якевич — присвячені періоду козаччини і Хмельниччини «Матеріали до історії української козаччини», «Студії над державою Б. Хмельницького», «Богдан Хмельницький» та ін.; І. Дрекслер, яким було розроблено проект перспективного просторового розвитку Львова; В. Александрович — дослід мистецтва України VIII ст. і замків переважно Галицьких земель; Т. Гошко — історія магдебурзького права українських міст VI — VII; твори з реставрації пам'яток та при реконструкції історичних будівель і комплексів — М. Бевз, М. Долинська, Ю. Диба; історія України — М. Голубець.

Великий обсяг існуючого досвіду історико-архітектурних досліджень питання міст та їх площ іноземними авторами, на жаль, досить, не тільки не перекладений, але й в межах України є недоступний, що, безперечно, стримує певною мірою розвиток не тільки теми сакральної площі, але й багатьох питань, що стосуються сакральної архітектури і формування простору в місті. Наприклад, відносно новими теоретичними напрямками, які розширили уявлення про сакральні площі, сьогодні є сакральна геометрія і сакральна топографія. До цих напрямів найхарактернішими можна назвати роботу Джона Болдуїна «Християнське богослужіння у просторі міста. Походження, розвиток і зміст станціональної літургії», а також вже майже класичний твір для архітектурної теорії Європи — Річарда Краутхаймера «Три християнські столиці». На теренах СНД обидва напрямки досі не набули великого поширення, знаходячи лише деяке відображення в напрацюваннях небагатьох вчених — наприклад, О. Л. Баталова і Л. О. Беляєва.

У сучасному аспекті історіографії, питання православних сакральних об'єктів і їх площ складається з тісно пов'язаних тематичних напрямів, що опрацьовані, окрім згаданих, такими вченими, як — В. Абизов, Ю. Асєєв, К. Афанасьєв, М. Бевз, Ю. Бочаров, Ю. Божок, В. Вадімов, В. Владіміров, М. Габрель, В. Глазичев, А. Гутнов, М. Дьомін, В. Єжов, Ю. Івашко, Л. Коган, В. Кравець, В. Куцевич, Г. Лаврик, В. Лавров, І. Лежава, Ю. Лосицький, А. Мардер, В. Макухін, Г. Малоян, В. Мироненко, З. Мойсеєнко, Т. Панченко, В. Проскураков, А. Рудницький, П. Ричков, О. Рябушин, О. Слепцов, І. Смоляр, В. Соченко, В. Тимофійенко, В. Тімохін, Г. Фільваров, І. Фомін, Б. Черкес, М. Цапенко, О. Швидковський, В. Штолько, С. Шубович, Д. Яблонський.

Розгляд і аналіз широкого кола наукової літератури з історико-архітектурної і культурної проблематики свідчить про те, що сьогодні відсутній досвід комплексного вивчення об'єктів сакральної архітектури – православних храмів і їх площ, як феномена національної культури і архітектури не тільки з погляду особливостей містобудування, що бере свій початок ще від Русі-України, але й з погляду традицій національного богослов'я, що від започаткування християнства на Русі поступово набувало своєрідних аутентичних рис. Разом з тим, нині існують спроби відтворення і усвідомлення історико-філософських і національних традицій християнства в Україні, його вплив на храмовбудівництво, а також символічність окремих елементів сакральної архітектури і сакральних площ. Невирішеними залишаються питання – створення і формування нових сакральних об'єктів на сучасному етапі розвитку з позицій прогресу технічного і позицій національного стилю, а також питання реконструкції вже існуючих сакральних об'єктів до стану, що буде відповідати сучасним вимогам міста, що продовжує свій розвиток, і вимогам християнських догматів, що від часів їх прийняття на Вселенських соборах, не змінюються вже протягом багатьох сторіч. Усе це є підґрунтям для більш глибокого дослідження з позицій аналізу етапів розвитку світової історії та культури, становлення релігійних вірувань, зокрема еволюції християнства в світі, впливу світової культури на розвиток України в контексті історичного, богословського, архітектурного і містобудівного аспектів. Нарешті, з позицій сучасного розвитку міста й міської інфраструктури з канонічним догматом християнських традицій храмовбудування в контексті певного історичного міста, передбачення змін, розвитку сакральних об'єктів у структурі цього міста, зв'язках, композиції, технічного розвитку. Аналіз вивченого матеріалу, що через багатозаровість обраної теми проблеми формування сакральних об'єктів у сучасних умовах, має бути розділений на декілька різних взаємодоповнюючих аспектів, дозволяє знайти методи вирішення багатьох поставлених питань.

Література:

1. Житие и хождение Даниила Русской земли игумена // Пам'ятники літератури Древньої Русі. XII ст. М., 1980. с.50-76.
2. Brinckmann A.E. Platz und Monument. Untersuchungen zur Geschichte und Aesthetik der Stadtbaukunst in neuerer Zeit – Berlin, Wasmuth, 1912. VIII, 175pp. with 49 descr. ills.

3. Ушаков Ю. С. Ансамбль в народном зодчестве русского Севера (пространственная организация, композиционные приемы, восприятие).— Л.: Стройиздат. Ленингр. отд-ние, 1982. - 168 с.

Аннотация. В статье отражена история становления сакральной архитектуры как объекта для изучения и научных изысканий. Через выявление и тщательный анализ основных аспектов историографического развития представлен широкий круг вопросов, ответы на которые помогают понять особенности и проблемы развития сакральной архитектуры сегодня.

Ключевые слова: аспект, историография, сакральная площадь, хронология, христианство.

Annotation. This article covers the history of the formation of sacred architecture as an object for study and research. Through identification and a thorough analysis of key aspects of historiographical development was uncovered a wide range of questions, the answers to which help to understand the characteristics and problems of contemporary sacral architecture.

Keywords: aspect, historiography, sacred architecture, chronology, Christianity.